

**QONUNCHILIK TASHABBUSI HUQUQIGA EGA
SUBYEKTLARNING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAQOMI**

Qo'chqarov Behruz Nazirjon o'g'li

Farg'ona yuridik texnikumi

“Sud-huquqiy faoliyat” yo'nalishi

2-bosqich 43-24-guruh o'quvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qonunchilik tashabbusi huquqining tushunchasi, mazmuni, qonun ijodkorligi jarayonidagi o'rni hamda ushbu huquqqa ega subyektlarning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari, Vazirlar Mahkamasi, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokurorning qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshirish xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: qonunchilik tashabbusi, qonun loyihasi, qonunchilik taklifi, qonun ijodkorligi, parlament, Qonunchilik palatasi, deputat, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, xalq tashabbusi, Ombudsman, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, Bosh prokuror.

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the concept and content of the right of legislative initiative, its role in the law-making process, and the constitutional and legal status of the entities vested with this right. It examines the specific features of the exercise of the right of legislative initiative by the President of the Republic of Uzbekistan, the Republic of Karakalpakstan, deputies of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis, the Cabinet of Ministers, the Constitutional Court, the Supreme Court, and the Prosecutor General.

Keywords: legislative initiative, draft law, legislative proposal, law-making, parliament, Legislative Chamber, deputy, President, Cabinet of Ministers, popular initiative, Ombudsman, Constitutional Court, Supreme Court, Prosecutor General.

Qonun ijodkorligi demokratik va huquqiy davlat faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, jamiyatda vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish, inson huquq va erkinliklarini kafolatlash, davlat organlarining vakolatlarini belgilash hamda ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Qonun ijodkorligi bir necha o'zaro bog'liq bosqichlardan tashkil topadi va mazkur jarayonning boshlang'ich bosqichi qonunchilik tashabbusi hisoblanadi. Aynan qonunchilik tashabbusi orqali muayyan ijtimoiy munosabatni qonun darajasida tartibga solish, amaldagi qonunni o'zgartirish, to'ldirish yoki bekor qilish masalasi parlament muhokamasiga rasmiy ravishda olib kiriladi. Shu sababli qonunchilik tashabbusi huquqiga ega subyektlarning doirasi, ularning vakolatlari va ushbu huquqni amalga oshirish tartibi qonun ijodkorligining demokratikligi, sifati hamda samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Huquqshunoslik fanida qonunchilik tashabbusi maxsus vakolat berilgan davlat organlari, mansabdor shaxslar yoki boshqa subyektlarning qonun chiqaruvchi organga qonun loyihasini kiritish huquqi sifatida talqin qilinadi. Rus olimi B.B. Aduchiyeva qonunchilik tashabbusini qonun chiqarish jarayonining boshlang'ich bosqichi sifatida tavsiflab, qonun loyihasining vakolatli subyekt tomonidan parlamentga kiritilishi parlament zimmasida ushbu loyihani belgilangan tartibda ko'rib chiqish majburiyatini yuzaga keltirishini ta'kidlaydi.[1]

O'zbek olimasi M.A. Xusanova qonunchilik tashabbusi huquqini qonun ijodkorligi jarayonida vakolatli subyektlarning siyosiy-huquqiy irodasini parlament faoliyati bilan bog'lovchi mustaqil konstitutsiyaviy-huquqiy institut sifatida baholaydi. Uning fikricha, qonunchilik tashabbusining samaradorligi nafaqat subyektlar doirasining to'g'ri belgilanishiga, balki qonun loyihasining ilmiy asoslanganligi, moliyaviy-iqtisodiy hisob-kitoblar bilan ta'minlanganligi va huquqiy ekspertizadan o'tkazilganligiga ham bog'liqdir.[2]

O'zbekiston Respublikasida qonunchilik tashabbusi huquqiga ega subyektlar doirasi Konstitutsiya bilan belgilanadi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti, davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari hamda Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega. Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokuror esa faqat o‘z vakolatlari jumlasiga kiritilgan masalalar bo‘yicha mazkur huquqdan foydalanadi. Qonunchilik tashabbusi huquqi qonun loyihasini ushbu subyektlar tomonidan Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi.[3]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qonunchilik tashabbusi huquqiga ega subyekt sifatidagi o‘rni uning davlat boshlig‘i va davlat organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini ta’minlovchi konstitutsiyaviy maqomi bilan bog‘liq. Prezident mamlakat ichki va tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlari, davlat boshqaruvi, inson huquqlari, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, milliy xavfsizlik hamda davlat tuzilishi bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qonun loyihalarini Qonunchilik palatasiga kiritishi mumkin.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining qonunchilik tashabbusi huquqi O‘zbekistonning davlat tuzilishi xususiyatlari bilan bog‘liq. Konstitutsiyaga muvofiq, ushbu huquq Qoraqalpog‘iston Respublikasi tomonidan bevosita emas, balki uning davlat hokimiyatining oliy vakillik organi — Jo‘qorg‘i Kengesi orqali amalga oshiriladi. Mazkur konstitutsiyaviy imkoniyat Qoraqalpog‘iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik, hududiy va boshqa o‘ziga xos manfaatlarini respublika miqyosidagi qonun ijodkorligi jarayonida ifodalashga xizmat qiladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi tomonidan kiritiladigan qonun loyihasi Jo‘qorg‘i Kengesining tegishli qarori bilan rasmiylashtirilishi va Qonunchilik palatasida ko‘rib chiqilishi uchun vakil tayinlanishi lozim. “Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi to‘g‘risida”gi Qonunda Jo‘qorg‘i Kengesi o‘zi kiritgan qonun loyihasining muhokamasida ishtirok etish va birinchi o‘qishda ma’ruza qilish uchun vakil tayinlashi nazarda tutilgan.[4]

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari qonunchilik tashabbusi huquqining eng tabiiy subyektlaridan hisoblanadi. Deputat xalq vakili sifatida

saylovchilar manfaatlarini ifodalaydi, amaldagi qonunchilikdagi muammolarni aniqlaydi va ularni bartaraf etishga qaratilgan qonun loyihalarini kiritadi. Deputatning qonunchilik tashabbusi huquqi individual xususiyatga ega bo'lib, har bir deputat ushbu huquqdan mustaqil ravishda foydalanishi mumkin. Shu bilan birga, bir necha deputatning birgalikdagi tashabbusi asosida ham qonun loyihasi ishlab chiqilishi mumkin. Deputatlik tashabbusi parlamentning mustaqilligi va qonun chiqaruvchi hokimiyatning faol subyekt sifatidagi rolini ta'minlaydi.

Xorijiy tadqiqotlarda deputatlik tashabbusining amaliy samaradorligi parlament tizimi, siyosiy partiyalar intizomi va hukumat bilan parlament o'rtasidagi munosabatlarga bog'liqligi qayd etiladi. Yevropa parlamentlari faoliyatiga oid qiyosiy tadqiqotda parlament a'zolari va hukumat ko'pchilik davlatlarda qonunchilik tashabbusi huquqining asosiy subyektlari ekani, biroq hukumat loyihalarining qabul qilinish ehtimoli deputatlik loyihalariga nisbatan ko'pincha yuqori bo'lishi ko'rsatilgan.[5]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega asosiy kollegial ijro etuvchi organ hisoblanadi. Hukumatning qonun loyihalarini ishlab chiqishdagi faol ishtiroki uning iqtisodiyot, moliya, ijtimoiy himoya, sog'liqni saqlash, ta'lim, davlat boshqaruvi va boshqa sohalardagi amaliy faoliyati bilan bevosita bog'liq. Ijro etuvchi organlar amaldagi qonunlarni qo'llash jarayonida huquqiy bo'shliqlar, qarama-qarshiliklar va eskirgan normalarni boshqa subyektlarga qaraganda tezroq aniqlashi mumkin. Shu bois hukumat tomonidan kiritiladigan qonun loyihalari ko'pincha davlat dasturlarini amalga oshirish, mavjud boshqaruv tizimini takomillashtirish yoki xalqaro majburiyatlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishga qaratiladi.

Qonunchilik tashabbusining hukumat qo'lida haddan tashqari markazlashishi, bir tomondan, qonun loyihalarining professional tayyorlanishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, parlament kun tartibining ijro hokimiyati tomonidan belgilanish xavfini yuzaga keltirishi mumkin. Yevropa Ittifoqining qonun ijodkorligi tizimida Yevropa Komissiyasi qonunchilik tashabbusi bo'yicha deyarli monopol mavqega ega bo'lib, Yevropa Parlamenti ko'pchilik sohalarda

Komissiyadan loyiha tayyorlashni so‘rash huquqiga ega, xolos. A. Maurer va M. Wolf ushbu modelda parlamentning qonunchilik kun tartibini shakllantirish imkoniyati cheklanishini, shu bois unga yanada kuchli bevosita tashabbus huquqini berish masalasi muhokama qilinayotganini qayd etadilar.[6]

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qonunchilik tashabbusi huquqi maxsus, ya’ni uning vakolat doirasidagi masalalar bilan chegaralangan. Konstitutsiyaviy sud Konstitutsiya ustuvorligini ta’minlash, normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish va konstitutsiyaviy huquqiy nizolarni hal qilish jarayonida qonunchilikdagi tizimli muammolarni aniqlashi mumkin. Shu sababli unga konstitutsiyaviy odil sudlov, sud faoliyati, konstitutsiyaviy nazorat tartibi va o‘z vakolatlariga taalluqli boshqa masalalar bo‘yicha qonun loyihalarini kiritish huquqi berilgan. “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”gi Qonunning 5-moddasiga ko‘ra, Konstitutsiyaviy sud ushbu huquqni qonun loyihasini Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiradi va loyiha muhokamasida ishtirok etish uchun o‘z vakilini tayinlaydi.[7]

Sud organlariga qonunchilik tashabbusi huquqining berilishi ilmiy adabiyotlarda bahsli masalalardan biri hisoblanadi. Bir guruh olimlar sudlarning qonun ijodkorligidagi bevosita ishtiroki hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga zid emasligini, chunki sud amaliyoti qonunchilikdagi kamchiliklarni aniqlashning muhim manbai ekanini ta’kidlaydi. Boshqa tadqiqotchilar esa sud tomonidan ishlab chiqilgan qonunning keyinchalik ayni sud tomonidan qo‘llanishi uning xolisligiga oid savollarni yuzaga keltirishi mumkinligini qayd etadi. B.A. Zbaratskiy sud qonunchilik tashabbusining asosiy ijobiy jihati sud amaliyotida aniqlangan muammolarni tezkor bartaraf etishdan iboratligini, shu bilan birga bunday huquq faqat sud organining bevosita vakolatlariga oid masalalar bilan cheklanishi lozimligini asoslaydi.[8]

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining qonunchilik tashabbusi huquqi ham uning vakolat doirasiga kiradigan masalalar bilan cheklangan. Oliy sud sud amaliyotini umumlashtirish, quyi sudlar tomonidan qonunlarning qo‘llanishini

o'rganish va odil sudlovni amalga oshirish jarayonida vujudga kelayotgan muammolarni aniqlash imkoniyatiga ega. Shu sababli u sud tuzilishi, sud ishlarini yuritish, protsessual qonunchilik, sud hujjatlarini ijro etish va odil sudlovning boshqa jihatlari yuzasidan qonun loyihalarini ishlab chiqishi mumkin. Biroq Oliy sudning qonunchilik tashabbusi huquqi barcha ijtimoiy munosabatlarga nisbatan umumiy vakolat sifatida talqin qilinmasligi kerak. Uning chegarasi sud hokimiyatining konstitutsiyaviy vazifalari bilan belgilanadi. Bu yondashuv Oliy sudning amaliy tajribasidan foydalanish bilan birga uning siyosiy qonun ijodkorligiga ortiqcha jalb qilinishining oldini oladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori ham o'z vakolatlari jumlasiga kiradigan masalalar bo'yicha qonunchilik tashabbusi huquqiga ega. Prokuratura organlari qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi, jinoyatchilikka qarshi kurashish, dastlabki tergov va surishtiruv ustidan nazorat, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq keng ko'lamli amaliy ma'lumotlarga ega. Shu sababli Bosh prokuror prokuratura faoliyati, jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilik, huquqbuzarliklar profilaktikasi, korrupsiyaga qarshi kurashish hamda qonuniylarni ta'minlash masalalari bo'yicha qonun loyihalarini kiritishi mumkin. Qonunga ko'ra, Bosh prokuror qonun loyihasini Qonunchilik palatasiga kiritish to'g'risidagi qarorni yakka tartibda qabul qiladi.[9]

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning muhim yangiliklaridan biri to'laqonli qonunchilik tashabbusi huquqiga ega subyektlar bilan bir qatorda qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida kiritishga haqli subyektlarning alohida belgilanganidir. Konstitutsiyaning 98-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining saylov huquqiga ega bo'lgan kamida yuz ming nafar fuqarosi, Oliy Majlis Senati, Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili — Ombudsman hamda Markaziy saylov komissiyasi qonunchilik takliflarini Qonunchilik palatasiga kiritishga haqli.[10]

Kamida yuz ming nafar saylov huquqiga ega fuqarolarning qonunchilik taklifini kiritish huquqi xalq hokimiyatchiligi va bevosita demokratiyaning muhim ko'rinishidir. Rus olimi D.V. Afinogenov xalq qonunchilik tashabbusini muayyan

miqdordagi saylovchilarning parlament tomonidan majburiy ravishda ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan qonun loyihasi yoki taklifini ilgari surish huquqi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, mazkur institut oddiy murojaat va referendumdan farq qiladi: murojaat parlament darajasida majburiy muhokamani talab qilmaydi, referendum natijasi esa bevosita yuridik kuchga ega bo'ladi; xalq tashabbusi bo'yicha yakuniy qarorni parlament qabul qiladi.[11] O'zbekiston modelida fuqarolarga tayyor qonun loyihasini emas, qonunchilik taklifini kiritish huquqi berilgani xalq tashabbusining bilvosita shakli mavjudligini anglatadi.

Oliy Majlis Senatining qonunchilik takliflarini kiritish huquqi ikki palatali parlament tizimida yuqori palataning qonun ijodkorligidagi rolini kuchaytiradi. Senat hududiy vakillik palatasi sifatida joylardagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyati, hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklar va qonunlarning hududlarda qo'llanish holati haqida keng ma'lumotga ega. Shu sababli Senatning qonunchilik taklifi hududlar manfaatlarini Qonunchilik palatasining qonun ijodkorligi faoliyatiga olib kirishga xizmat qiladi. Biroq Senatga tayyor qonun loyihasini bevosita kiritish emas, qonunchilik taklifini taqdim etish vakolati berilgan. Bu ikki palata o'rtasidagi funksional taqsimotni saqlab qoladi: qonun loyihalarini dastlabki ko'rib chiqish Qonunchilik palatasining asosiy vazifasi bo'lib qoladi, Senat esa hududiy manfaatlar asosida yangi qonunchilik yo'nalishlarini taklif qiladi. 2024-yilda parlament faoliyatiga oid qonunlarga kiritilgan o'zgartirishlarda Senatning bunday takliflarni tayyorlash, ko'rib chiqish va Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi uning Reglamentida belgilanishi nazarda tutilgan.[12]

Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili — Ombudsmanning qonunchilik takliflarini kiritish huquqi inson huquqlari himoyasini qonun ijodkorligi bilan bog'laydigan muhim mexanizmdir. Ombudsman fuqarolarning murojaatlarini ko'rib chiqish, jazoni ijro etish muassasalari, ijtimoiy va boshqa tashkilotlarda monitoring o'tkazish orqali qonunchilikdagi inson huquqlariga daxldor tizimli kamchiliklarni aniqlaydi. Shu bois uning qonunchilik takliflari fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini yanada samarali

himoya qilish, ma'muriy amaliyotni takomillashtirish va xalqaro inson huquqlari standartlarini milliy qonunchilikka joriy etishga qaratilishi mumkin. Ombudsmanga bevosita qonun loyihasini emas, qonunchilik taklifini kiritish vakolati berilgani uning nazorat va tavsiya berish xususiyatiga ega mustaqil institut sifatidagi maqomiga mos keladi.

Qonunchilik tashabbusi huquqi subyektlarining ko'pligi qonun ijodkorligining demokratikligini oshiradi, turli davlat organlari va ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini parlament kun tartibida aks ettirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, subyektlar doirasining kengligi ularning vakolatlari o'rtasidagi farqlarni aniq belgilashni talab qiladi. Prezident, deputat, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Vazirlar Mahkamasi umumiy qonunchilik tashabbusi huquqiga ega bo'lsa, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokurorning tashabbusi maxsus vakolat doirasi bilan chegaralanadi. Fuqarolar, Senat, Ombudsman va Markaziy saylov komissiyasi esa tayyor qonun loyihasini emas, qonunchilik taklifini kiritadi. Ushbu uch model — umumiy, maxsus va bilvosita tashabbus — qonun ijodkorligida turli institutlarning konstitutsiyaviy vazifalariga mos ishtirokini ta'minlaydi.

Xulosa sifatida aytganda, qonunchilik tashabbusi huquqi qonun ijodkorligi jarayonini boshlovchi va parlamentning huquqiy kun tartibini shakllantiruvchi muhim konstitutsiyaviy institutdir. O'zbekiston Respublikasida ushbu huquq davlat boshlig'i, hududiy davlat tuzilmasi, parlament deputatlari, ijro etuvchi hokimiyat hamda sud va huquqni muhofaza qiluvchi ayrim organlar o'rtasida taqsimlangan. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada kamida yuz ming nafar fuqaro, Senat, Ombudsman va Markaziy saylov komissiyasiga qonunchilik takliflarini kiritish huquqining berilishi qonun ijodkorligi jarayonining demokratik asoslarini kengaytirdi. Qonunchilik tashabbusi subyektlari faoliyatining samaradorligi ular kiritgan loyihalar soni bilan emas, balki mazkur loyihalarning ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiqligi, inson huquqlarini himoya qilishi, huquqiy aniqligi va amalda bajarilishi mumkinligi bilan baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Адучиева Б.Б. Законодательная инициатива в парламенте: общее и особенное // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2012. — № 7 (21). — Ч. II. — С. 13-14.
- [2] Xusanova M.A. Qonunchilik tashabbusi huquqi: muammolar va yechimlar: yuridik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. — Toshkent, 2012. 6-9-betlar.
- [3] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023. <https://lex.uz/docs/6445145>.
- [4] O‘zbekiston Respublikasining “Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi to‘g‘risida”gi Qonuni. — 3–5-moddalar.
- [5] Maurer A., Wolf M.C. The European Parliament’s Right of Initiative. — Brussels: European Parliament, 2020. — P. 77-78, 84-89.
- [6] Maurer A., Wolf M.C. The European Parliament’s Right of Initiative. — Brussels: European Parliament, 2020. — P. 10-14, 29-30.
- [7] O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”gi Qonuni. — 2021. — 5-modda.
- [8] Збарацкий Б.А. Судебная законодательная инициатива в субъектах Российской Федерации // Актуальные проблемы российского права. — 2019. — № 12. — С. 42-47.
- [9] O‘zbekiston Respublikasining “Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish tartibi to‘g‘risida”gi Qonuni. — 4-modda.
- [10] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023. <https://lex.uz/docs/6445145>.
- [11] Афиногенов Д.В. Законодательная инициатива граждан и их объединений в Российской Федерации. — Санкт-Петербург, 2007. — С. 1-2.
- [12] O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 19-fevraldagi O‘RQ 909-son “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekiston

Respublikasi Oliy Majlisining faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni.